

Nuranə İbadova
Bakı Dövlət Universiteti
dissertant
nurane-ibadova@mail.ru

**MƏİŞƏT ZORAKILIĞI İNSAN HÜQUQLARININ POZUNTUSU KİMİ.
MƏİŞƏT ZORAKILIĞI İLƏ ƏLAQƏDAR DÖVLƏTİN POZİTİV ÖHDƏLİKLƏRİ VƏ
MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ QARŞISININ ALINMASI İLƏ ƏLAQƏDAR ŞƏXSİN
AZADLIQ HÜQUQUNUN MƏHDUDLAŞDIRILMASI**

Xülasə

İrqiindən, rəngindən, cinsindən, dinindən və siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq bütün insanların eyni statusa malik olması və hər kəsin insan hüquqlarından bərabər faydalanması müasir demokratik cəmiyyətin əsas dəyərlərindən birini təşkil edir. Lakin uzun müddət ərzində insan hüquqlarının həmişə kişilərə aid olduğu düşünülmüş və bəşər övladının yarısını təşkil edən qadınların hüquqları kişilərlə müqayisədə daha çox pozulmuşdur. Son bir neçə onillikdə qadınların hüquqlarının daha yaxşı müdafiəsi istiqamətində beynəlxalq, regional və milli səviyyədə gerçəkləşdirilmiş mühüm hüquqi islahatlara dair çoxlu nümunələr olsa da bu istiqamətdə problemlər hələ də qalmaqdadır. Məqalədə bununla əlaqədar olaraq insan hüquqlarının universallığı prinsipindən, qadınlara qarşı zorakılığın ən geniş yayılmış formalarından biri olan məişət zorakılığı ilə bağlı dövlətin pozitiv öhdəliklərindən bəhs edilir və məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə əlaqədar şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələlər Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının və onun nəzarət orqanı olan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin rolu və təsiri çərçivəsində müzakirə edilir.

Açar sözlər: insan hüquqları, qadınların insan hüquqları, məişət zorakılığı, pozitiv öhdəliklər, azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması

Nuranə İbadova
Baku State University
PhD in student
nurane-ibadova@mail.ru

Domestic violence as a violation of human rights. Positive obligations of the state in connection with domestic violence and restriction of the right to freedom of the person in connection with the prevention of domestic violence

Abstract

One of the main values of modern democratic society is that all people, regardless of their race, color, gender, religion, or political beliefs, have the same status and everyone benefits equally from human rights. But for a long time, human rights were thought to always belong to men, and the rights of women, who make up half of the human race, were violated more than men. Although there are many examples of important legal reforms implemented at the international, regional, and national levels in the last few decades to better protect women's rights, problems in this direction still remain. In this regard, the article talks about the principle of universality of human rights, the positive obligations of the state regarding domestic violence, which is one of the most widespread forms of violence against women, and the issues related to the restriction of a person's right to freedom in connection with the prevention of domestic violence that are covered by the European Convention on Human Rights and its supervisory body. It is discussed within the framework of the role and influence of the European Court of Human Rights.

Keywords: human rights, women's human rights, domestic violence, positive obligations, restriction of the right to freedom

Giriş

Bütün dünyada qadınlara qarşı hər gün müxtəlif formalarda törədilən və bəzən hətta ölümə nəticələnən zorakılıq hallarına dair məlumatlar fonunda zorakılıq təhlükəsi ilə üz-üzə qalan qadınların müdafiəsi və bu cür zorakılıq hadisələrinin törədilməsində təqsiri olan şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi ilə əlaqədar təcili tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurəti yaranır. Ümumilikdə qadınlara qarşı zorakılıq və xüsusilə də qadınlara qarşı məişət zorakılığı dominant gender stereotiplərindən qaynaqlanan və onları davam etdirməyə xidmət edən, qadınları sıxışdırmaq üçün istifadə edilən bir vasitədir (1). Məişət zorakılığı da daxil olmaqla qadınlara qarşı zorakılıq halları, Avropada insan hüquqları ilə bağlı hələ də susqunluqla yanaşılan gender əsaslı zorakılıqların ən ciddi formalarından biridir. Digər qurbanlara, məsələn, uşaqlar, kişilər və yaşlılara qarşı məişət zorakılığı da gizlədilən anlayışdır, bu isə olduqca çox ailəyə diqqət yetirilməməsi ilə nəticələnir. Avropa üzrə yayılma dərəcələri məlum deyildir, lakin bir çox üzv dövlətlər milli səviyyədə qadınlara qarşı zorakılığın dərəcəsini ölçmək məqsədilə getdikcə daha çox sorğu aparmışdır. Metodologiyaların fərqlənməsinə baxmayaraq, bu sorğuların icmalı onu göstərir ki, ölkələr boyu bütün qadınların beşdə-birindən başlayaraq, dördə-birinə qədər yetkin həyatı boyunca ən azı bir dəfə fiziki zorakılığa məruz qalmışdır, onda-birindən çoxu isə cinsi zorakılıqdan, o cümlədən güc tətbiqindən istifadədən əziyyət çəkmişdir. Zorakılığın bütün formaları, o cümlədən psixoloji təzyiq üzrə göstəricilər 45%-ə qədər yüksək olmuşdur. Belə zorakılıq aktlarının böyük əksəriyyəti onlara bilavasitə yaxın olan sosial mühitdə kişilər, əksər hallarda isə partnyorlar və ya keçmiş partnyorlar tərəfindən törədilir (2).

Təcrübə göstərir ki, fundamental insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması və pozulması halları, zorakılıq, o cümlədən cinsi mənsubiyyətə görə zorakılıq halları cəmiyyətin aşkar mənfi münasibətinə və dözümsüzlüyünə, habelə son illərdə Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi təsirli tədbirlərə baxmayaraq, dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, ölkəmizdə də problem olaraq qalmaqdadır.

Məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində normativ hüquqi bazanın beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması, məişət zorakılığının qarşısının alınması və onunla mübarizə sahəsində məlumatlandırma və maarifləndirmə tədbirlərinin təşviqi, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin aşkarlanması və erkən identifikasiyası, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin müasir standartlara uyğun yardım xidmətləri ilə təmin olunması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin səmərəli müdafiəsi sisteminin formalaşdırılması “Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair 2020-2023-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nın əsas istiqamətlərini təşkil edir (3).

Dövlət bu sahədə qəbul edilmiş Milli Fəaliyyət Planında həm qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə üzrə rəhbər tutulmalı əsas prinsipləri, prioritetləri müəyyən etmiş, həm də bu istiqamətdə həyata keçirilməli tədbirlər planını işləyib hazırlamışdır.

Qadınların hüquqlarının səmərəli müdafiəsi cəmiyyətin sosial strukturunda onların öz hüquqlarından istifadə etmək qabiliyyətinə mənfi təsir edən və onların ayrı-seçkiliyə məruz qalması ilə nəticələnən bir sıra anlayışların hərtərəfli başa düşülməsini tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq aşağıda insan hüquqlarının universallığı prinsipindən, qadınlara qarşı zorakılığın ən geniş yayılmış formalarından biri olan məişət zorakılığı ilə bağlı dövlətin pozitiv öhdəliklərindən bəhs edilir və məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə əlaqədar şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələlər Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının və onun nəzarət orqanı olan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin rolu və təsiri çərçivəsində müzakirə edilir.

Qadın hüquqları insan hüquqlarıdır.

“Qadın hüquqları insan hüquqlarıdır” fikri bir neçə əsrə əhatə edən uzun tarixə malik feminist hərəkət kontekstində yaranmışdır. İfadənin dəqiq mənşəyini müəyyən etmək çətinidir. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması və qadınlar və kişilər arasında bərabərliyin təmin edilməsi müasir demokratik cəmiyyətlərin əsas dəyərlərindən birini təşkil etsə də bu dəyərlərin istər beynəlxalq hüquqi aktlarda, istərsə də dövlətdaxili qanunvericilik səviyyəsində

təsbit edilməsi heç də həmişə prioritet hesab edilməyib və bütün dünyada qadınlar həyatları boyu mütəmadi olaraq kişilərdən daha çox insan hüquqlarının pozulmasından əziyyət çəkirlər.

Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi və qadınlar və kişilər arasında bərabərliyin təmin edilməsi ideyasının beynəlxalq insan hüquqları sənədlərində təsbit edilməsində böyük rol oynamış hüquq müdafiəçiləri olmuşdur. Xüsusilə 1947-1948-ci illərdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Haqları Komissiyasının qadın nümayəndəsi Hindistanlı feminist Hansa Mehta qadınların “Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsi”ndə nəzərdə tutulan hüquqların kişilərlə bərabər bərabərhüquqlu istifadəçisinə çevrilməsində mühüm rol oynamışdır. O, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin layihəsində 1-ci maddədə “Bütün kişilər azad və bərabər doğulur” (“All men are born free and equal”) ifadəsini “Bütün insanlar azad və bərabər doğulur” (“All human beings are born free and equal”) ifadəsinə dəyişdirilməsinə nail oldu (4).

“Qadın hüquqları insan hüquqlarıdır” ifadəsi 1980-ci illərdə populyarlıq qazandı. Fəallar bu ifadədən beynəlxalq hüquqi standartların genderə həssas tətbiqinə çağıran kampaniyalarında istifadə ediblər (5).

1993-cü ildə insan hüquqları mexanizmlərinin vəziyyətinə yenidən baxmaq məqsədi ilə Vyanada İnsan Hüquqları üzrə Ümumdünya Konfransı keçirildi. Qadınların rastlaşdıkları, qadın olduqları üçün məruz qaldıkları zorakılıqların bütün aspektlərini beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaq üçün söyləri səfərbər etməyə çalışan hüquq müdafiəçiləri “Qadın hüquqları insan hüquqlarıdır” şüarı altında kampaniya aparmağa başladılar. Qadınlara qarşı zorakılıq problemi ilə maraqlanan vətəndaş cəmiyyəti fəalları bu kampaniya çərçivəsində diqqəti ilk növbədə qadın hüquqlarının pozulmasına cəlb etdilər. Konfrans qadınların və qızların insan hüquqlarının ümumbəşəri insan hüquqlarının bölünməz və ayrılmaz hissəsi olduğunu və gender əsaslı zorakılığın bütün formalarının aradan qaldırılmasının vacibliyini vurğulayan Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramının qəbulu ilə yekunlaşdı (6).

Müasir hüquq elmində və hüquq praktikasında “qadın hüquqları” ifadəsindən tez-tez istifadə olunmasına baxmayaraq, bu termin bir qayda olaraq beynəlxalq konvensiyalarda birbaşa işlədilmir. Bunun əvəzinə beynəlxalq konvensiyalar adətən gender bərabərliyi prinsipləri və cinsi ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması ilə bağlı daha konkret və hüquqi cəhətdən dəqiq terminlərdən istifadə edir.

Mövzu ilə bağlı diqqət çəkən əsas məqamlardan biri “qadın hüquqları” və “qadınların insan hüquqları” ifadələri arasındakı fərkdir. Bu terminlər bəzən eyni anlamda işlədilsə də daşdıqları məna baxımından nüanslı fərqlərə malikdir.

Müasir dövrdə qadın hüquqları 2 aspektdə nəzərdən keçirilə bilər: 1) ümumi insan və vətəndaş hüquqları aspektində; 2) yalnız qadınlara aid olan əlavə hüquq və azadlıqlar aspektində (7).

Qadın hüquqları termini bir qayda olaraq qadınların bioloji xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olan və qadınların sosial rolundan irəli gələn problemlərinin həllinə yönəlmiş hüquqları ifadə etmək üçün işlədilir. “Qadın hüquqları” bəzən qadınların həyatına xas olan hüquqlar, məsələn, reproduktiv seçim və doğuşla bağlı hüquqlar kimi başa düşülür (Burrows, Blackwell, 1986: 85).

Qadının və ya qızın öz bədəni və reproduktiv funksiyaları ilə bağlı müstəqil qərarlar qəbul etmək hüququ onun fiziki və psixoloji toxunulmazlığın intim məsələləri ilə bağlı bərabərlik və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun əsasını təşkil edir. Hamiləliyin davam etdirilməsi və ya ona son verilməsi ilə bağlı qərar, əsas və ilk növbədə qadının qərarıdır, çünki bu, onun bütün gələcək şəxsi həyatını, eləcə də ailə həyatını formalaşdırma bilər və qadınların digər insan hüquqlarından istifadə etməsinə mühüm təsir göstərir. Bundan əlavə, ən yüksək standartlara cavab verən tibbi xidmət almaqda bərabərlik hüququ və cinsi və reproduktiv sağlamlıq və ailə planlaşdırılması ilə bağlı olanlar da daxil olmaqla, səhiyyə xidmətlərinə çıxışda ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi hüququ xüsusi müdafiə tələb edir (9).

Göründüyü kimi “qadın hüquqları” termini bu yanaşmalarda daha çox qadınların bioloji xüsusiyyətləri və xüsusi sosial rolu kontekstində nəzərdən keçirilir.

“Qadının insan hüquqları” termini isə qadın hüquqlarının universal insan hüquqlarının tərkib hissəsi olduğunu vurğulayır. O, qadınların bir qrup olaraq daha geniş insan hüquqları sisteminin tam istifadəçisi kimi tanınmalı, qəbul edilməli olması fikrinə diqqəti yönəldir. Başqa sözlə, o vurğulayır

ki, qadın hüquqları insan hüquqlarından ayrı və ya fərqli deyil və onun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Bu cür mövqə qadınlara qarşı gender əsaslı ayrı-seçkiliyin və zorakılığın əsas insan hüquqlarının pozulması kimi qəbul etməyə yönəlmişdir.

Mövzu ilə bağlı araşdırılmalı əsas məsələ qadın hüquqları və ya qadının insan hüquqları ifadəsinin beynəlxalq hüquqi sənədlərdə və dövlətdaxili qanunvericilikdə işlədilməsinin yol verilənliyi ilə bağlıdır.

“Qadınların insan hüquqları” termini ilk baxışda çaşqınlıq yaradır. Axı tərifinə görə insan hüquqları bütün insanlara aiddir: qocadan gəncə, zəngindən kasıba, xeyriyyəçidən korrupsionerə, qadın, kişi və digər cinsi kimliklərə. İnsan hüquqlarının tətbiqinin universallığı həqiqətən də onların ən radikal xüsusiyyətidir (10).

İnsan hüquqları ideyası ilk növbədə bu hüquqların universal olması prinsipinə əsaslanır - onlar cinsindən, sinfindən, dinindən və hər hansı digər fərqlərdən asılı olmayaraq hər kəsə şamil edilir. Məhz hüquqların universallığı onları bu qədər qüdrətli edir və çox vaxt mübahisələrə səbəb olan da məhz budur. Universallıq sərhədləri aşır, hüquqi statusu nəzərə almır, insanlara qeyri-bərabər münasibətdə adət-ənənələrin və mədəniyyətlərin rolunu təkzib edir (11).

Fikrimizcə qadınların hüquqlarının insan hüquqlarının xüsusi kateqoriyası kimi qəbul edilməsi universallıq prinsipini sarsıda bilər və qadının daha əlverişsiz vəziyyətə düşməsi ilə nəticələnə bilər.

Qadın hüquqlarının insan hüquqları çərçivəsindən ayrı düşünülməsi qlobal miqyasda qadınlara ikinci dərəcəli insan kimi münasibəti davam etdirir (Celik, 2012: 10).

Bəşəriyyətin yarısının qadın olduğunu nəzərə alsaq, insan hüquqları ilə qadın hüquqları arasında konkret əlaqənin qurulması zərurəti ironikdir (13).

Terminologiyanın seçimi insan hüquqları hərəkətləri daxilində müxtəlif strateji yanaşmaları əks etdirə bilər. Əsas məqsəd qadınların üzləşdiyi unikal problemlərin həllinə diqqət yetirilməsi və qadınların insan hüquqlarının tam spektrindən yararlanmasının təmin edilməsi olmalıdır.

Hillari Klintonun 1995-ci ildə Pekində keçirilən Dördüncü Ümumdünya Qadınlar Konfransında dediyi kimi “insan hüquqları qadın hüquqlarıdır, qadın hüquqları isə insan hüquqlarıdır”

Qadınlara qarşı məişət zorakılığı insan hüquqlarının pozuntusudur. Məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə əlaqədar dövlətin pozitiv öhdəlikləri.

Ənənəvi olaraq qadınlara qarşı məişət zorakılığı insan hüquqlarının pozuntusu hesab edilmirdi və bu problem yalnız bu sahədə çalışan hüquq müdafiəçilərinin və qadın hərəkətləri fəalları və alimlərin fədakar əməyinin nəticəsi kimi həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə insan hüquqlarının pozuntusu kimi qəbul edildi. Məişət zorakılığına dair yanaşmada qadınların sistemli şəkildə zorakılığa, ayrı-seçkilik və təzyiqlərə məruz qalması və onların həyat reallıqları nəzərə alınmırdı. Buna görə də, uzun müddət ərzində qadınların məruz qaldıqları məişət zorakılığının irəli gələn həqiqi vəziyyəti insan hüquqlarına aid normalar sistemində adekvat şəkildə əks olunmamışdır. Dövlətin insan hüquqlarına hörmət etmək vəzifəsi, dövlətin özünün bu hüquqları pozan hər hansı bir hərəkətdən çəkinmək vəzifəsi kimi başa düşüldüyündən hakimiyyət nümayəndələrinin birbaşa müdaxiləsi olmadan özəl sahədə edilən hər hansı bir qanunsuz hərəkət, o cümlədən məişət zorakılığı insan hüquqlarının pozulması sayılmırdı. Bu cür yanaşma isə insan hüquqları müdafiəçilərinin haqlı tənqidi ilə üzləşirdi. Çünki qadınlara münasibətdə törədilən hüquq pozuntuları daha çox dövlət nümayəndələri tərəfindən deyil, üçüncü şəxslər tərəfindən törədilirdi. Ona görə də məişət zorakılığına məruz qalan qadınların qorunması istiqamətində dövlətin pozitiv öhdəliklərinin müəyyən edilməsi zəruri idi.

Bu baxımdan ən böyük addım Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən atıldı. Məhkəmənin bir sıra qərarları zorakılığa məruz qalan qadınlara münasibətdə dövlətin pozitiv öhdəliklərinin müəyyən edilməsinə öz töhvəsini vermiş, məişət zorakılığının qarşısının alınması, zorakılıq qurbanlarının müdafiəsi və zorakılığa yol vermiş şəxslərin adekvat cəzalandırılması istiqamətində dövlətlərin rəhbər tutmalı olduqları əsas standartları müəyyənləşdirmişdir. Presedent hüququ təhlil edildiyində məişət zorakılığı ilə bağlı işlərə baxarkən Avropa Məhkəməsi tərəfindən daha çox Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının şəxsin yaşamaq hüququnu tənzipləyən 2-ci maddəsi, şəxsin fiziki və əqli bütövlüyünü qoruyan 3-cü maddəsi (işgəncələrin qadağan edilməsi), şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququnu tənzipləyən 8-ci maddəsi, fərdin səmərəli hüquqi vasi-

tələrdən istifadə hüququnu tənzimləyən 13-cü maddəsi, ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsini tənzimləyən 14-cü maddəsinin pozuntusunu müəyyən etdiyi müşahidə edilir.

Xüsusilə Opuz Türkiyəyə qarşı (Opuz v. Turkey, No. 33401/02) işi üzrə Avropa Məhkəməsinin 9 sentyabr 2009-cu il tarixli qərarı məişət zorakılığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edən işlərdən biridir.

Həmin işdə ərizəçi və onun anası mütəmadi olaraq ərizəçinin əri tərəfindən məişət zorakılığına məruz qalmış və dəfələrlə hüquq mühafizə orqanlarına müraciət etsələr də dövlət orqanları ərin yaratdığı təhlükəni qiymətləndirməmiş və mövcud şəraitdə onun həbsinin qeyri-mütənasib tədbir olduğu qənaətinə gəlmiş və ümumiyyətlə məsələnin həlli ilə məşğul olmamışdılar. Məhkəmə vurğuladı ki, ailədaxili zorakılığa aid işlərdə hüquq pozucularının hüquqları qurbanların insan hüquqlarını – yaşamaq hüququnu və fiziki və psixi toxunulmazlıq hüququnu üstələyə bilməz. Məhkəmə bildirir ki, bəzi hallarda digər şəxslərin sağlamlığını və hüquqlarını müdafiə etmək və ya cinayət əməllərinin törədilməsinin qarşısını almaq üçün dövlət orqanlarının fərdlərin şəxsi və ya ailə həyatına müdaxiləsi zəruri ola bilər (14).

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi qadınların zorakılıqdan müdafiəsi ilə bağlı 30 aprel 2002-ci il tarixli tövsiyəsində digər məsələlərlə yanaşı bildirmişdir ki, üzv dövlətlər qurbanların maksimum təhlükəsizliyinə və müdafiəsinə, onlara dəstək və yardıma əsaslanan zorakılığa qarşı milli siyasətlər hazırlamalı və təkmilləşdirməli, cinayət və mülki qanunvericiliyə zəruri dəyişikliklərin edilməsi, ictimaiyyətin maarifləndirilməsi, qadınlara qarşı zorakılıqla məşğul olan mütəxəssislərin hazırlanması istiqamətində tədbirlər həyata keçirməlidirlər.

Nazirlər Komitəsi üzv dövlətlərə məişət zorakılığının bütün formalarını cinayət kimi təsnif etməyi tövsiyə edir və bildirilir ki, məhkəmələrə qurbanların müdafiəsinə yönəlmiş müvəqqəti tədbirlər görməyə imkan verən və cinayət törətməsi iddia edilən şəxsin zərərçəkmiş şəxslə təmasda olmasını, onunla ünsiyyətdə olmasını və ya ona yaxınlaşmasını qadağan edən tədbirlərin görülməsi imkanları nəzərdən keçirilməlidir.

Məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə əlaqədar şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması.

Məişət zorakılığının baş verdiyi hallarda şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına dair Avropa Məhkəməsinin mövqeyini müəyyən edən əsas qərarlardan biri Kurt Avstiyaya qarşı işdir.

Həmin işdə məhkəmədə boşanma iddiası qaldıran qadın eyni gündə ərinin zorlama və öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələməklə ittiham edən ərizə ilə polisə müraciət etdi. O, polisə ərinin bəzən iki uşağına şillə vurduğunu da bildirdi; azyaşlı oğlu və qızı sorğu-sual zamanı həm özlərinin, həm də analarının döyüldüyünü təsdiqləyiblər. Həmin gün ərin öz mənzilinə, ərizəçinin valideynlərinin mənzilinə və ətraf ərazilərə qayıtmasını qadağan edən yeni qadağa və mühafizə qərarı çıxarıldı. Ər dindirilməyə aparılıb və evin açarları ondan götürülüb. Dövlət Prokurorluğu da onun barəsində cinayət işi açıb. Üç gün sonra o, onların oğlunu məktəbdə güllələyib və özünü güllələyərək intihar edib. Uşaq daha sonra aldığı xəsarətlərdən dünyasını dəyişib. Ərizəçi ərinin istintaq təcridxanasında saxlanmalı olduğunu iddia edərək, dövlətin yaşamaq hüququnun təmin edilməsi ilə bağlı pozitiv öhdəliyinin pozulması ilə bağlı müraciət etdi.

4 iyul 2019-cu il tarixli qərarında Avropa Məhkəməsinin Palatası yekdilliklə 2-ci maddənin mahiyyət baxımından heç bir pozuntusunu aşkar etmədi (15). Palatanın bu işdə cavablandırması olduğu sual ondan ibarət idi ki, o zaman mövcud olan məlumatlar əsasında hakimiyyət orqanları ərizəçinin ərinin oğlunun həyatı üçün qadağa qərarının çıxarıldığı yerlərdən kənarında real və bilavasitə təhlükə törətdiyini bilib bilərdimi və ya bilməli idimi, hansı ki, bunun qarşısını ancaq onu həbs etməklə almaq mümkün idi.

Bu sualı cavablandırmaq üçün Məhkəmə Osman Birləşmiş Krallığa qarşı işdə müəyyən etdiyi prinsiplərə istinad edib. Həmin işdə Məhkəmə vurğulamışdı ki, müasir cəmiyyətlərdə asayışı qorumağın çətinliklərini, insanın davranışını öncədən görməyin mümkünsüzlüyünü və əməliyyat seçimlərinin prioritetlər və resurslar baxımından edilməli olduğunu nəzərə alsaq, bu sahədəki pozitiv öhdəlik dövlət orqanlarının üzərinə qeyri-mümkün və ya qeyri-mütənasib vəzifə qoya biləcək tərzdə şərh olunmamalıdır. Buna görə də, heç də insan həyatına qarşı iddia edilən hər bir təhlükə onun reallaşmasının qarşısını almaq üçün Konvensiyanın tələbinə əsasən dövlət orqanlarının operativ tədbirlər görmək vəzifəsini doğurmur. Pozitiv öhdəliyin yaranması üçün sübut

edilməlidir ki, dövlət orqanları üçüncü tərəfin cinayətkar hərəkətləri nəticəsində məlum şəxsin həyatına qarşı real və birbaşa təhlükənin mövcudluğunu bilirdilər və ya bilməli idilər və həmin təhlükədən yaxa qurtarmaq üçün məntiqə uyğun düşüncə əsasında onlardan gözlənilən bilən, səlahiyyətləri çərçivəsində olan tədbirləri görməyiblər. Əhəmiyyət daşıyan digər mülahizə onu təmin etməkdən ibarətdir ki, polis cinayətkarları nəzərdə saxlamaq və cinayətlərin qarşısını almaq səlahiyyətlərini həyata keçirərkən prosesin qanuniliyinə tam riayət etsin və onun cinayətlərin araşdırılmasına və hüquq pozucularının ədalət mühakiməsinə cəlb olunmasına yönələn hərəkətlərinin hüdudlarına qanuni məhdudiyətlər qoyan digər təminatlarla, o cümlədən Konvensiyanın 5-ci və 8-ci maddələrində yer alan təminatlarla tam hörmət etsin (16).

Palata göstərdi ki, şübhəli şəxsə qarşı qadağa qərarı çıxarmaq və ya hətta onu həbs etmək barədə qərar qəbul edərkən, bir tərəfdən təhlükə yaradan şəxsin hüquqlarını, digər tərəfdən isə qurbanların hüquqlarını diqqətlə balanslaşdırmaqda yerli hakimiyyət orqanlarının qarşılaşdığı çətinlikləri tam dərk edir.

Məhkəmə razılaşıdı ki, bu üçün konkret hallarında ərin həbs edilməsi və istintaq təcridxanasına salınması mütənəsb olmasdı və Palata bu işdə yaşamaq hüququnun pozulmadığı qənaətinə gəldi

Palatanın həmin qərarı ilə bağlı xüsusi rəy yazan Avropa Məhkəməsinin azərbaycanlı hakimi Lətif Hüseynov yaşamaq hüququnun pozulmaması ilə bağlı Palatanın ümumi qənaəti ilə razılaşırsa da, vurğuladı ki, Məhkəmə öz qərarında məişət zorakılığı işinə Osman testi adlanan testi qəti şəkildə tətbiq edib. Bununla da, Məhkəmə məişət zorakılığının fərqli sosial fenomen kimi özünəməxsusluğunu nəzərdən qaçırmışdır.

Osman Böyük Britaniyaya qarşı iş üzrə Məhkəmə tərəfindən hazırlanmış Osman testinə əsasən, pozitiv öhdəliyin yerinə yetirilməməsi o halda baş verir ki, üçüncü şəxslərin hərəkətləri nəticəsində məlum şəxsin həyatına qarşı real və birbaşa risk mövcud olduğu vaxt dövlət orqanları bunu bildikləri və ya bilməyə borclu olduqları halda öz səlahiyyətləri çərçivəsində riskin qarşısını almaq üçün onlardan haqlı olaraq gözlənilən tədbirləri həyata keçirmirlər.

O vaxtdan bəri Məhkəmə cavabdeh Dövlətin həyatı təhlükə altında olan şəxsi başqa bir şəxsin cinayət əməllərindən qorumaq üçün müsbət öhdəliyinə əməl edib-etmədiyinə dair qərar verərkən həmişə Osman testindən istifadə etsə də Lətif Hüseynovun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, bu testin aktuallığı məişət zorakılığının konkret kontekstində, yəni məişət zorakılığının ölümcül nəticələr verdiyi hallarda şübhə doğurur.

Məişət zorakılığının çox vaxt tək bir hadisə deyil, davamlı hədə-qorxu və sui-istifadə praktikası olduğu geniş şəkildə qəbul edilir. Buna görə də, dövlət orqanları məişət zorakılığının hər bir aktına lazımi səylə reaksiya verməli və bu cür hərəkətlərin daha ciddi nəticələrə gətirib çıxarmaması üçün bütün zəruri tədbirləri görməlidirlər.

Məlum olduğu kimi müasir dünyada məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə bağlı dövlətlər tərəfindən müxtəlif xarakterli tədbirlər həyata keçirilsə də şəxsin cinayət törətməsinin qarşısının alınması üçün onun azadlıq hüququ məhdudlaşdırılmaqla həbsə alınması bu tədbirlər arasında ən yaxşı nəticəyə nail olmaq vasitəsi kimi öz aktuallığını qoruyur.

Lakin yuxarıda sözügedən Kurt Avstriyaya qarşı işdə ərizəçinin xahişi ilə Böyük Palataya göndərilmiş şikayətlə əlaqədar çıxarılmış 15 iyun 2021-ci il tarixli qərarla Avropa Məhkəməsinin də qeyd etdiyi kimi Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğun olaraq azadlıqdan məhrum etmənin tətbiq edilməsi üçün belə bir tədbir həm dövlətin milli qanunvericiliyinə, həm də 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş həbsdə saxlama üçün əsasların qapalı siyahısına uyğun olmalıdır.

Məlum olduğu kimi, 5-ci maddə insanın azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnu qoruyur. Burada istifadə edilən azadlıq anlayış fərdin fiziki azadlığını əhatə edir və məhkəmə 5-ci maddə ilə müəyyən edilən bu hüququ Konvensiyanın 2,3 və 4-cü maddələrində nəzərdə tutulan hüquqlarla yanaşı fərdin fiziki toxunulmazlığını qoruyan birinci dərəcəli əsas hüquqlar siyahısına aid olduğunu müəyyən etmişdir. Avropa Məhkəməsinin yurisprindensiyası demokratik cəmiyyətdə azadlıq hüququnun, onun hüquqi müəyyənlik və qanunun aliliyi ilə əlaqəsinin böyük əhəmiyyətini vurğulayır və müəyyən edir ki, 5-ci maddənin ümumi məqsədi ondan ibarətdir ki, heç kəs, heç bir zaman qanunsuz azadlıqdan məhrum edilməyə məruz qala bilməz (17).

Müvafiq olaraq həbs edilmənin konkret əsasları müəyyən edən 5-ci maddənin 1-ci bəndinin a-f yarımbəndlərinə əsasən, heç kəs aşağıdakı hallardan və qanunla müəyyən olunmuş qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

(a) səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra şəxsin qanuni həbsə alınması;

(b) məhkəmənin qanuni çıxardığı qərarı icra etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədi ilə şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

(c) hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsin səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısına gətirilməsi məqsədi ilə və ya onun tərəfindən törədilən hüquq pozuntusunun, yaxud pozuntunu törətdikdən sonra gizlənməsinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsaslar olduğunun hesab edildiyi hallarda şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

(d) yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyə nəzarəti üçün qanuni qərar əsasında həbsə alınması və ya onun səlahiyyətli orqana verilməsi üçün qanuni həbsə alınması;

(e) yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq üçün şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizmə və narkomaniyaya mübtəla olanların və ya səfillərin qanuni həbsə alınması;

(f) şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə və ya barəsində deportasiya yaxud ekstradisiya tədbirləri tətbiq olunan şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

Aksoy Türkiyəyə qarşı işdə Məhkəmə bildirir ki, 5-ci maddə təməl insan hüququnu, yəni şəxsin azadlıq hüququna dövlətin əsassız müdaxiləsinə qarşı şəxsin müdafiəsini təsbit edir.

Saadi Birləşmiş Krallığa qarşı işdə isə Məhkəmə vurğulayır ki, 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a)-(1) yarımbəndlərində şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə imkan verən əsasların tam siyahısı verilir və bu əsasların siyahısına düşməyən azadlıqdan məhrumetmə qanuni deyil.

Məişət zorakılığı ilə bağlı şəxsin cinayət törətməsinin qarşısının alınması üçün onun azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması daha çox bu siyahının b), c) və e) yarımbəndlərində nəzərdə tutulmuş əsaslara uyğun gəlir.

5-ci maddənin 1-ci bəndinin b) yarımbəndinin tətbiqi ilə bağlı Ostendorf Almaniyaya qarşı işdə Avropa Məhkəməsi bildirmişdir ki, yalnız qaçılmaz cinayətin törədiləcəyi vaxt və yer, mümkün qurbanlar yetəri qədər dəqiq müəyyənləşdirilə bildikdə, cinayət törətməmək öhdəliyi "dəqiq və konkret" hesab oluna bilər. Konkret fəaliyyətin yerinə yetirilməsi öhdəliyindən fərqli olaraq, nədənsə çəkinmək öhdəliyi kontekstində hər hansı şəxsin sözügedən öhdəliyini yerinə yetirmədiyi barədə qənaətə varmamışdan əvvəl sözügedən şəxsin yol verməməli olduğu bu konkret fəaliyyətdən xəbərdar edilib-edilmədiyi və bu hərəkətdən çəkinmək istəyini nümayiş etdirib-etdirmədiyi nəzərə alınmalıdır (18).

Məhkəmə, həmçinin, yerinə yetirilməmiş konkret tədbirlər təyin olunana qədər yaxın gələcəkdə cinayət törətməmək öhdəliyinin kifayət qədər spesifik və konkret hesab edilə bilməyəcəyini bildirir.

Məişət zorakılığının qarşısının alınması məqsədi ilə 5-ci maddənin 1 (c) yarımbəndinin ikinci hissəsi (şəxsin cinayət törətməsinin qarşısını almaq üçün zəruri olan həbs) ilə bağlı Avropa Məhkəməsi hesab edir ki, bu norma səlahiyyətli dövlət orqanlarının təhlükəli və ya cinayət törətməyə meyilli hesab etdikləri şəxslərə qarşı yönəlmiş ümumi profilaktik tədbir kimi istifadə edilməsinə imkan vermir. Həbs üçün bu əsas iştirakçı dövlətlər üçün konkret və dəqiq müəyyən edilmiş cinayətlərin törədilmə vaxtı və yeri və qurbanların şəxsiyyəti məlum olduqda qarşısını almaq üçün bir vasitədən başqa bir şey deyildir. Saxlanmanın əsaslandırılması üçün, Konvensiyanın 1-ci maddəsinin 5-ci bəndinin "C" yarımbəndinə əsasən, dövlət inandırıcı şəkildə sübut etməlidir ki, əgər bu cinayətin törədilməsinin qarşısı alınmasaydı, konkret şəxs, çox güman ki, konkret və dəqiq müəyyən edilmiş cinayətin törədilməsində iştirak edərdi.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin "c" bəndinə əsasən həbs qətimkan tədbiri haqqında qərarlara gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, həbs qətimkan tədbiri heç vaxt sırf qabaqlayıcı tədbir kimi istifadə edilə bilməsə də, hər hansı risk qiymətləndirməsinin faktları və nəticələri qabaqlayıcı əməliyyat tədbirlərinə mümkün zərurət nəzərə alınmaqla, sonrakı cinayətlər riskinin qiymətləndirilməsi (keçmiş tarix və ölüm riskinin proqnozu) kontekstində nəzərə alın bilər. Bundan əlavə, artıq qeyd edildiyi kimi, bu əsasda azadlıqdan məhrum etmələr həmişə daxili qanunvericilikdə adekvat əsas tələb edir. İstənilən halda, məhkəməyəqədər həbslə bağlı milli

standartın təmin edilməməsi dövlət orqanlarını öz səlahiyyətləri daxilində müəyyən edilmiş risk səviyyəsinə adekvat cavab verən başqa, daha az müdaxiləedici tədbirlər görmək məsuliyyətindən azad etmir (19).

Nəticə

Deyilənləri ümumiləşdirməklə bu nəticəyə gəlmək mümkündür ki, insan hüquqları ilə bağlı son dövrlərdə qəbul edilmiş qaydalara və həyata keçirilən tənzimləmələrə bütövlükdə baxdıqda onlarda qadınlarla bağlı standartların yüksəldiyini müəyyən etmək olar. İstər milli, istərsə də beynəlxalq səviyyədə qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və aradan qaldırılması üçün bir çox addımların atıldığı aydındır. Ancaq bu da bir həqiqətdir ki, bütün dünyada qadınlara qarşı daimi təzyiq vasitəsi kimi istifadə edilən zorakılıq hadisələri təəssüf ki, davam edir və bu əməlləri törədənlər çox vaxt cəzasız qalırlar. Qadınların real vəziyyətinə nəzər saldıqda məlum olur ki, qadınlar və kişilər qanun qarşısında bərabər olsalar da, faktiki bərabərsizlik davam edir. Qadının cəmiyyətdəki ikinci dərəcəli rolu ilə bağlı formalaşmış stereotipləri tam aradan qaldırmaq mümkün olmayıb.

Hədəf məqsəd kimi nəzərə almaq lazımdır ki, kişi və qadın bərabərliyinə nail olunması və qadınlara qarşı onların qadın olmasından irəli gələn ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması təkcə qadın problemi deyil, bütövlükdə insan hüquqları məsələsidir.

Eyni zamanda zorakılıq qurbanı olan qadınlara verilən institusional dəstək və zorakılığın qarşısının alınması və bərabərsizliklərin aradan qaldırılması istiqamətində görülən işlər yetərli hesab edilə bilməz. Bu vəziyyətdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, qadınlara qarşı zorakılığın və onun ən geniş yayılmış forması olan məişət zorakılığının qarşısının alınması və gələcək hədəf kimi tamamilə aradan qaldırılması üçün atılması lazım olan bir çox addımlar var. Avropa Məhkəməsinin qeyd etdiyi kimi, məişət zorakılığı ilə bağlı iddialara səlahiyyətli dövlət orqanları orqanları tərəfindən sürətli reaksiya göstərməli, məişət zorakılığının bir və ya bir neçə qurbanının həyatı üçün real və qaçılmaz təhlükənin olub-olmadığını müəyyən etmək üçün müstəqil, fəal və hərtərəfli risk təhlili aparılmalı, təhlükənin reallığı və yaxınlığı məişət zorakılığı hallarının konkret konteksti nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməli və risk təhlilinin nəticəsində həyat üçün real və qaçılmaz təhlükə olduqda onun aradan qaldırılması üçün təhlükə səviyyəsinə adekvat və mütənasib tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Arslan, O.G. The phenomenon of domestic violence against women in the system of the European Convention on Human Rights and the means of combating it. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/411025>).
2. Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onunla mübarizə haqqında Avropa Şurası Konvensiyasına İzahat Məruzəsi, 24 s. <https://rm.coe.int/ic-explanatory-ic-aze-web/16808e9a39>.
3. “Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair 2020-2023-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”. (<https://e-qanun.az/framework/46358>)
4. Women who shaped the universal declaration, 1 p. <https://www.un.org/en/observances/human-rights-day/women-who-shaped-the-universal-declaration>.
5. Dyuban, E. Uchebnoye rukovodstvo dlya sudey i prokurorov po obespecheniyu dostupa zhenshchin k pravosudiyu, 20 s. (<https://rm.coe.int/training-manual-final-russian/16807626a5>)
6. Prava zhenshchin – eto prava cheloveka, 12 p. https://www.ohchr.org/-sites/default/files/Documents/Publications/HR-PUB-14-2_ru.pdf.
7. Qadın hüquqlarının müdafiəsi: Beynəlxalq və milli aspektlər. <http://scfwca.gov.az/store/media/NewFolder/Kitab%20Son%20.pdf> səh.12).
8. Burrows, N., Blackwell, B. (1986). “International Law and Human Rights: The Case of Women’s Rights” in Tom Campbell, David Goldberg, Sheila McLean and Tom Mullen (eds), Human Rights: From Rhetoric to Reality New York, 85 p.

- ([https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream-
/1885/39503/2/01_Charlesworth_Two_steps_forward%2C_one_step_2014.pdf](https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/39503/2/01_Charlesworth_Two_steps_forward%2C_one_step_2014.pdf), 1 p).
9. Women's Autonomy, Equality and Reproductive Health in International Human Rights: Between Recognition, Backlash and Regressive Trends Working. www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WG/WomensAutonomyEqualityReproductiveHealth.pdf. 2 p).
 10. Charlesworth H. Two Steps Forward, One Step Back?: The Field of Women's Human Rights, 1 p. (https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/39503/2/01_Charlesworth_Two_steps_forward%2C_one_step_2014.pdf).
 11. Afkhami, M., Ayzenberg, E. Za granyu Ravenstva. Posobiye dlya Pravozashchitnikov _Russian.pdf 22 s./ learningpartnership.org/sites/default/files/resources/pdfs/Beyond_Equality).
 12. Celik, O. (2012). Gazi University Faculty of Economics and Management Journal № 14/1. pp.149-170. Women's human rights movement. 10 p. /dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287304).
 13. Hawkins, C. Women's human rights: The global intersection of gender equality, sexual and reproductive justice, and healthcare, 1 p. (file:///C:/Users/Ehtiram/Downloads/Women_s_human_rights_The_global_intersec.pdf).
 14. Opuz, V. Turkey, № 33401/02, 144-cü bənd. ([https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-92945%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-92945%22]})).
 15. CASE OF KURT v. AUSTRIA (Application no. 62903/15).
 16. CASE OF OSMAN v. THE UNITED KINGDOM (87/1997/871/1083).
 17. Kharris, D., Oboyl, M., Uorbrik, K. Pravo yevropeyskoy konventsii po pravam cheloveka, 383 s.
 18. CASE OF OSTENDORF V. GERMANY (Application, № 15598/08)
 19. CASE OF KURT V. AUSTRIA (Application no. 62903/15)

Göndərilib: 01.09.2023

Qəbul edilib: 30.10.2023